

УДК 332:122(477)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

І. Черевко, к. е. н., доцент

Львівський національний аграрний університет

Черевко І. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій в Україні

Подано результати дослідження чинників, що формують основні бар'єри у зрівноваженому розвитку сільських територій України та його перспективні напрями, а також основних умов, необхідних для ефективного реалізації цього розвитку на засадах зрівноваженості та за обґрунтованої активної участі держави.

Ключові слова: *сільська територія, зрівноважений розвиток, чинники, ефективність, держава.*

Cherevko I. The problems and perspectives of rural territories development in Ukraine

The results of investigation of some main factors, forming main barriers in sustainable development of rural territories in Ukraine and its perspective directions, as well as main conditions, needed for effective realization of that development on the principles of sustainability and by substantiated participation of government are presented in this article.

Key words: *rural territory, sustainable development, factors, efficiency, government.*

Черевко І. Проблемы и перспективы развития сельских территорий в Украине

Представлены результаты исследования факторов, формирующих основные барьеры в уравновешенном развитии сельских территорий Украины и его перспективные направления, а также основных условий, необходимых для эффективной реализации данного развития на принципах уравновешенности и при обоснованном активном участии государства.

Ключевые слова: *сельская территория, уравновешенное развитие, факторы, эффективность, государство.*

Постановка проблеми. Сільське господарство є основним виробником найнеобхідніших для людства продуктів – продуктів харчування, а основною базою цієї галузі залишається село, сільська територія. У цьому сенсі в Україні найбільшу проблему становить розгляд розвитку сільських територій як найбільш пріоритетних та обґрунтування оптимальних шляхів цього розвитку і необхідних для цього умов, у тому числі – визначення критичних рівнів соціально-економічної активності і відповідальності за реалізацію заходів із розвитку сільських територій з конкретизацією ролі держави у сприянні йому та ідентифікацією основних шляхів подальшого розвитку сільського господарства як основи сільської економіки. При цьому магістральним шляхом розвитку сільських територій об'єктивно залишається зрівноваження економічної, соціальної та екологічної сфер сільських територій, що відповідає основним напрямкам політики роз-

витку сільських територій у країнах – членах ЄС.

Висока актуальність проблеми зрівноваженого розвитку сільських територій зумовлюється, з одного боку, наростаючою кризою сільського життя, тенденцією сільського населення до зубожіння, зростанням рівня безробіття на селі, неефективністю заходів держави у намаганні вирішити проблеми села, а з другого боку – зростанням попиту на об'єктивні переваги сільського життя серед міських жителів. Тому проблема полягає також у тому, як підвищити рівень добробуту сільських жителів та рівень життя на селі до рівня міського, зберігаючи та примножуючи при цьому притаманні селу його переваги над містом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку сільських територій уже тривалий час перебуває в зоні особливої уваги українських вчених-економістів, серед яких Є.І. Бойко, О.М. Бородіна, П. Борщев-

ський, І.Р. Залуцький, В.К. Збарський, В.С. Кравців, Ю.Я. Лузан, А.В. Лісовий, Л.О. Мармоль, О.І. Павлов, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, М.П. Талавири, Л. Шепотько, В.В. Юрчишин та інші. У їхніх працях відображено ґрунтовні результати досліджень основних шляхів і чинників розвитку сільських територій та аналізу досвіду такого розвитку в зарубіжних країнах. Проте існуюча ситуація у сільських територіях України, яка характеризується їх економічною стагнацією, екологічним занепадом та наявністю низки демографічних і соціальних проблем, диктує необхідність продовження досліджень проблеми розвитку сільських територій і створює для цього досить широке поле в контексті необхідності пошуку шляхів вирішення цієї проблеми у напрямі реалізації концепції зрівноваженого розвитку та активізації ролі держави щодо підтримки нею процесів посилення рівня зрівноваженості зазначеного розвитку.

Постановка завдання. Завдання статті – дослідження основних чинників, що формують основні бар'єри у зрівноваженому розвитку сільських територій та його перспективні напрями, а також умов, необхідних для ефективної реалізації цього розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи проблему ефективного розвитку сільських територій, слід, очевидно, враховувати, що велика різноманітність чинників, які формують сільську територію, та її структурних елементів формує й досить різноманітні за характером сільські території, які, зрештою, можна систематизувати і класифікувати, що на сьогодні найбільшою мірою вдалося зробити О.І. Павлову, за яким сільські території можуть бути:

- типово сільські (аграрні);
- перехідні;
- “змішані”;
- спеціальні (оздоровчо-рекреаційні, гірські і прикордонні) [1, с. 116].

Однак і ця розробка не є абсолютно досконалою – сам це розуміючи, автор пропонує враховувати в процесі здійснення класифікації сільських територій їх так звані “двоїстий” чи навіть “троїстий характер”, коли, наприклад, гірська територія є одночасно і прикордонною або ще й оздоровчо-рекреаційною [1, с. 121].

Проте такими властивостями, при цьому, наділяються лише “сільські території зі спеціальним режимом функціонування”, хоча, до-

пускаючи можливість існування всіх максимально можливих варіантів, виникає питання, чому не можна допустити наявності такого полімантичного характеру у, скажімо, традиційної аграрної території – хіба така територія не може бути одночасно і прикордонною, та ще й гірською, та ще й виконувати оздоровчо-рекреаційні функції?

Тому, не заперечуючи важливість запропонованого функціонального підходу до класифікації сільських територій, доцільно його дещо спростити і, водночас, доповнити низкою характеристик, що дозволить розділити всі сільські території на кілька типів, підтипів і груп (див. рис.).

До сільськогосподарських територій аграрного типу належать і так звані “аграрні міста” О. Павлова, і його ж “змішані”, чи “перехідні”, сільські території, які різняться між собою тільки рівнем цієї “аграрності”.

При цьому на практиці важко знайти сільську територію з різко вираженим характером – та ж аграрна сільська територія цілком може виконувати і якусь із усього великого асортименту рекреаційних чи оздоровчих функцій, наприклад, розвиваючи агротуристику. Крім того, на характер якогось типу чи підтипу сільської території впливає багато чинників. Наприклад, перспективний чи депресивний характер динаміки розвитку сільської території формується під впливом наявності внутрішніх ресурсів цього розвитку, рівно ж як і можливостей залучення до цього розвитку зовнішніх ресурсів у вигляді інвестицій чи державної допомоги. Аналогічно, забезпеченість якоїсь сільської території сільськогосподарськими угіддями та рівень їх освоєності чи наявності у цьому регіоні кваліфікованого сільського населення впливають на формування певного рівня її “аграрності”.

Зрештою, не виключено, що внаслідок зміни впливу чинників сільськогосподарська територія з однієї категорії може перейти до іншої, змінивши повністю чи частково свій характер.

Звичайно, запропонована класифікація сільських територій не претендує на ексклюзивну правильність і абсолютність, вона, швидше, може викликати певну дискусію у відповідних колах, однак є важливою в сенсі вироблення правильної державної політики щодо розвитку сільських територій та пріоритетизації напрямів цього розвитку.

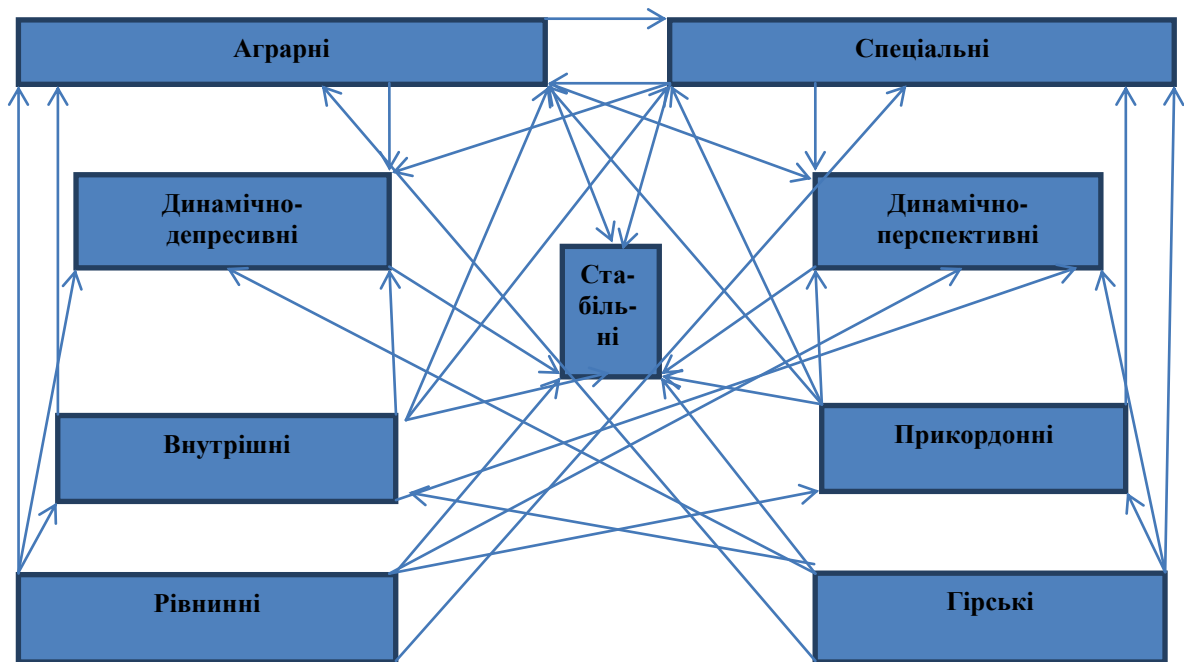

Рис. Класифікація сільських територій*.

*Власна розробка автора.

Очевидно, що об'єктивно правильним рішенням дискусійного питання про те, що саме потребує розвитку – сільська територія чи сільська громада (спільнота) [2; 3], є розуміння того, що сільська громада є невід'ємним елементом сільської території, тому правильніше буде вести мову саме про розвиток сільської території в цілому на засадах його зрівноваженості. Тому позицію В.К. Збарського щодо необхідності розглядати в основі зрівноваженого розвитку села сільську спільноту [4, с. 130] не можна вважати абсолютною. По-перше, потрібно говорити про “зрівноважений”, а не про “сталий” розвиток, оскільки прийнятий на відомому саміті в Ріо-де-Жанейро термін “sustainable development of rural areas” українською мовою перекладається саме як “зрівноважений розвиток сільських регіонів” – терміни “сталий” і “розвиток” за своїм значенням суперечать один одному. По-друге, потрібно говорити про зрівноважений розвиток саме “території”, а не про розвиток “спільноти”, оскільки зрозуміло, що розвивати сільську спільноту без розвитку сільської території загалом неможливо.

На сьогодні різниця між рівнем життя у місті і в селі України разюча і проглядається як у площині економіки (доходи сільського населення у кілька разів нижчі, ніж у серед-

ньому населення у містах, а рівень безробіття – у кілька разів вищий), так і в площині соціальних аспектів (практично повністю зруйнована інфраструктура села) та екології (сільські території виступають полігонами захоронення шкідливих відходів, забруднюються необґрунтованим використанням хімічних засобів у процесі здійснення сільськогосподарського виробництва тощо), що в результаті спричинює низку соціально-економічних та демографічних проблем і негативних явищ – міграційний відплив населення із села в пошуках заробітків і кращого життя, у тому числі й за кордон, елементарне вимирання сіл (щотижня – одне село!). “Наслідком кризи розвитку сільських територій та сільськогосподарського виробництва стали відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність і трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи й відмирання сіл... Загрозливих темпів набирає деградація демографічно-відтворювального, а відтак – і трудового потенціалу села... До небезпечних меж активізувались міграційні процеси за схемами: село→місто, село→країни зарубіжжя. Міграційний відплив, особливо сільської молоді, є додатковим чинником деградації українських сіл” [5, с. 5].

Причинами кризового стану сільських територій та їх основними проблемами є:

➤ невідрегульованість формування достатньої податкової бази на місцях, що не дозволяє сільським територіальним громадам бути фінансово самодостатніми [6, с. 34];

➤ відсутність обґрунтованої та всебічно збалансованої і підкріпленої відповідними законодавчими актами і конкретними фінансами та встановленою відповідальністю конкретних осіб за їх використання державної програми розвитку села, спрямованої на захист інтересів селян і вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції зокрема;

➤ відсутність адекватного механізму реалізації фінансового забезпечення розвитку сільських територій та стандартів забезпеченості сільських територій необхідними аксесуарами сучасного життя (об'єктами соціальної інфраструктури, продуктами харчування, доступом до культурних цінностей тощо);

➤ монофункціональний характер розвитку сільської економіки, основою якої залишається сільське господарство, рівень ефективності якого мінімальний або воно взагалі неефективне і в багатьох випадках функціонує ще тільки тому, що на цій території взагалі нема чим більше займатись, а наслідком цього є низький рівень доходів сільського населення;

➤ відсутність умов для розвитку альтернативних напрямів підприємництва та їх подальшої диверсифікації на сільських територіях;

➤ відсутність системної законодавчої і нормативної бази розвитку сільських територій;

➤ відсутність у населення країни розуміння важливості розвитку сільських територій на основі розвитку сільського господарства та залежності від цього розвитку країни в цілому.

Результати проведених досліджень дають підстави зробити висновок про те, що перспектива розвитку сільських територій в Україні вирішальною мірою залежить від двох чинників – рівня розвитку сільського господарства сільських територій та підтримки державою цього процесу. Від рівня розвитку економіки сільських територій залежатиме й рівень вирішення соціальних проблем, а також рівень їх екології та збереженості і покращання їх природних ресурсів.

З приводу перспектив розвитку сільського господарства у сільських територіях України слід зазначити, що протягом уже більш ніж 20 років незалежності жодних конкретних обґрунтованих шляхів цього розвитку сформовано не було. Задекларований на початку періоду самостійності нашої держави курс на так звану “фермеризацію” сільського господарства не мав і не міг мати вирішального успіху, а руйнування крупних сільськогосподарських підприємств, крім загальної економічної і соціальної шкоди, нічого не дало. У цьому контексті справедливою видається критика М. Калінчиком вітчизняної аграрної науки, яка впродовж зазначено періоду за значні державні кошти “обґрунтовувала” і продовжує “обґрунтовувати” й донині “величезні переваги фермерських господарств на 5-50 га сільськогосподарських угідь, господарств населення (площа городу – 0,1-9,5 га, ефективність – у 8 разів вища, ніж у колгоспах!), підприємств на 3-5 тис. га ріллі, ферм на 50-2000 корів, при цьому вказується, що ферми на 1-3 корови також є ефективними, “але там свої залежності”, латифундій на 50-200 тис. га, агрохолдингів, фінансово-промислових груп тощо” [7, с. 8]. Сільське господарство України перебуває в глибокій економічній кризі, і кількість проблем у ньому все зростає. Першими позитивними в цілому кроками на шляху його відродження до певної міри можна вважати створення й розвиток нових організаційних форм господарювання у сільському господарстві та аграрному бізнесі загалом – агрохолдингів, проте неконтрольований (як і безконтрольність розвитку всіх інших організаційних та організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві та аграрному бізнесі країни в цілому!) процес їх поширення є небезпечний створенням величезних земельних латифундій та монополізацією продовольчих і земельного (у разі його впровадження) ринків, що для сільських територій в кінцевому підсумку буде означати практично повне вилучення (за винятком 5-10%!) із сільськогосподарської галузі наших селян та виникнення внаслідок цього проблем із додатковим безробіттям у розмірах 16 млн осіб. Крім того, надмірна концентрація капіталу в руках кількох власників величезних господарств уже зараз є небезпечною звууженням спеціалізації сільського господарства в бік вирощування зернових і технічних культур. Не факт, що

агрохолдинги не монополізують і такі традиційно “дрібногопідприємстві галузі” сільського господарства, як овочівництво чи ягідництво, а тим більше – садівництво і виноградарство. Тому важливою є правильна розстановка пріоритетів у стратегічних напрямках розвитку сільського господарства з тим, щоб знайти оптимальне співвідношення між крупними та дрібними формами господарювання в аграрній сфері економіки, щоб максимально нівелювати загрозу великомасштабного безробіття в країні, а не то сільських територій розвивати не буде кому і не буде для кого.

Не слід забувати і про сприяння розвитку аграрної сфери економіки з боку держави. Адже за наявності такого високого рівня землезабезпеченості (близько 0,8 га ріллі з розрахунку на одного жителя) та, відповідно, природних умов для розвитку сільського господарства потрібно створювати можливості для ефективного виходу на зовнішні ринки – “в багатьох країнах світу навіть з нижчою землезабезпеченістю на експорт працює до 60% сільськогосподарських земель” [7, с. 11]. В економічній літературі неодноразово і цілком справедливо (виходячи хоча б із зарубіжного досвіду та об’єктивної ситуації в Україні) говориться про необхідність “сприяти більш активній участі держави у розвитку сільського господарства та несільськогосподарських видів економічної активності на сільських територіях” [8, с. 228]. Є певні зрушення і на рівні законотворчості в цьому напрямі, але навіть такий найбільш наближений до зазначених проблем Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”, як і більшість українських законів, не має завершеного і дієвого характеру, оскільки, наприклад, хоча у ньому основним джерелом стимулювання розвитку регіонів залишаються кошти державного і частково – місцевих бюджетів, але при цьому не визначено гарантований відсоток коштів, що виділяється на ці цілі, і основними виконавцями розробленої стратегії розвитку регіону залишаються органи влади, тоді як у країнах Європи поширені спеціальні інституції регіонального розвитку [9].

Ще одним перспективним і досить об’єктивно зумовленим можливим напрямом розвитку сільського господарства як основи розвитку сільських територій є поширення екологічно безпечного та органічного виробництва сільськогосподарської продукції –

довгі роки безгрошів’я у сільськогосподарських виробників мали й певну позитивну сторону – різко знизився рівень інтенсивності використання сільськогосподарських угідь у сенсі забруднення їх хімією, а закинуті напризволяще земельні ділянки інтенсивно “вичищались” ростучими там безконтрольно бур’янами, що в сукупності тепер може сприяти розвитку вказаних напрямів сільського господарства і створювати новий напрям виходу нашого сільського господарства на експортні ринки – органічна екологічно безпечна продукція! Такої можливості, крім України, на сьогодні не має жодна країна, а це означає й нові місця праці у сільських територіях, оскільки органічне землеробство потребує більше затрат ручної праці, ніж традиційне хімізоване. Останнє, до речі, якраз не особливо може подобатись, власне, агрохолдингам.

Висновки. Розвиток сільських територій в Україні на сьогодні є надзвичайно низьким і як процес має серйозно загальмований характер.

Основними проблемами сільських територій в Україні є невідрегульованість формування достатньої податкової бази на місцях, відсутність обґрунтованої та всебічно збалансованої і фінансово забезпеченої державної програми розвитку села, відсутність адекватного механізму реалізації фінансового забезпечення розвитку сільських територій, зруйнована соціальна інфраструктура та відсутність стимулів і коштів на її реконструкцію й розвиток, монофункціональний характер розвитку сільської економіки, основою якої залишається неефективне на сьогодні сільське господарство, відсутність умов для розвитку альтернативних напрямів підприємництва та їх подальшої диверсифікації на сільських територіях; відсутність системної законодавчої і нормативної бази розвитку сільських територій; нерозуміння важливості розвитку сільських територій на основі розвитку сільського господарства та залежності від цього розвитку країни в цілому.

Перспектива розвитку сільських територій в Україні вирішальною мірою залежить від можливого рівня розвитку сільського господарства та підтримки державою цього процесу. А вже від рівня розвитку економіки сільських територій залежатиме й рівень вирішення соціальних проблем, а також рі-

вень їх екології та збереженості і покращання їх природних ресурсів. Перспективний розвиток сільського господарства як основи економіки села та розвитку сільських територій потребує виваженої пріоритезації організаційно-правових форм господарювання

в цій сфері та відповідної політики держави з метою уникнення небажаних економічних, екологічних та соціальних наслідків на селі через можливу латифундизацію і монополізацію ресурсних (у тому числі й земельного) та продовольчих ринків агрохолдингам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Павлов О. І. Різновиди сільських територій та їхні функціональні моделі / О. І. Павлов // *Економіка АПК*. – 2011. – № 10. – С. 116-123.
2. Бородіна О. М. Теоретичні основи сільського розвитку на базі громад : капіталізація активів / О. М. Бородіна, С. В. Кирилюк, О. В. Риковська // *Економіка АПК*. – 2011. – № 5. – С. 153-180.
3. Федорченко М. Перспективи розвитку сільських громад в Україні / М. Федорченко, О. Янов // *Пропозиція*. – 2004. – № 12. – С. 10-13.
4. Збарський В. К. Сталій розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В. К. Збарський // *Економіка АПК*. – 2010. – № 11. – С. 129-135.
5. Лузан Ю. Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Ю. Я. Лузан // *Економіка АПК*. – 2009. – № 7. – С. 3-12.
6. Бойко Є. Оцінка сучасного стану розвитку сільських територій Карпатського регіону / Є. Бойко, Х. Притула // *Економіст*. – 2011. – № 5. – С. 33-36.
7. Калінчик М. Реформування АПК до останнього жителя села / М. Калінчик // *Агрокомпас*. – 2010. – № 1. – С. 8-14.
8. Куліш І. М. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) / І. М. Куліш // *Регіональна економіка*. – 2011. – № 4. – С. 225-228.
9. Гриневецький С. Державна стратегія регіонального розвитку: бюрократичний документ чи шлях до консолідації країни? / С. Гриневецький // *Дзеркало тижня*. – 2006. – № 45 (624). – С. 3-5.

